

BERBERÎLER VE HİCRÎ I.YÜZYIL İSLÂM FETİHLERİNDEKİ ROLÜ

Doç.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

The Berbers and Their Roles in the Islamic Conquests of the First Century of Hegira

As a result of the Islamic conquests during the first century of Islam, the North Africa and al-Andalus have been conquered alongside with the other regions. During these conquests, the great amount of Berberî elements were also in the Muslim army in addition to the soldiers and commanders of Arabic origin.

In this article, it has been studied the origin, identity and pre-Islamic history of the Berbers in brief. Apart from this, it has been also examined the political and military relations between the Arabs and the Berbers, Islamization of the Berbers and their roles in the conquests of the North Africa and al-Andalus in the light of primary sources alongside with the contemporary researchs.

GİRİŞ

Hz.Peygamber (S.) zamanında Arabistan Yarımadası'nda başlayan ilk İslâm fetihleri, Râşid Halifeler ve özellikle Emevîler zamanında devletin doğu, kuzey ve batı bölgelerindeki çok geniş bir alanda artarak devam etmiştir. İslâm coğrafyasının batı bölgelerindeki Kuzey Afrika'nın tamamının Hicrî I. yüzyılda fethedilip İslâm ordularının Atlas Okyanusu kıyılarına ulaşmaları ve daha sonra da Endülüs'ü fethetmeleri ilk dönem İslâm tarihindeki fetih siyaseti açısından önemli bir gelişmedir. Bu bölgelerdeki fetihler sırasında İslâm ordusunda Arap asıllı asker ve komutanların yanısıra önemli miktarda Berberî unsurun mevcut olduğu tarihi bir realitedir. Hicrî I. yüzyılda Berberîler'le siyasî, askerî ve dinî ilişkiler, Kuzey Afrika ve Endülüs fetihlerinde Berberî askerlerin konumları, sayıları, elde edilen başarılarıdaki rollerinin çeşitli açılardan dikkatli bir şekilde incelenip değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu makalenin giriş kısmında kısaca Berberîler'in soyları, kimlikleri ve İslâm'dan önceki tarihleri incelenecektir. Daha sonra ana hatlarıyla Hicrî I.

yüzyılda Berberilerle siyasî ve askerî ilişkiler, Berberiler'in İslâmlaşmaları, Kuzey Afrika ve Endülüs'teki fetihlerde Berberiler'in rolleri konuyla ilgili temel kaynaklar ve çağdaş araştırmalar ışığında incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

BERBERİLER'İN SOYU, KİMLİĞİ VE TARİHLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Berberiler,¹ tarihin eski zamanlarından itibaren Kuzey Afrika'da yaşayan bir kavim olarak bilinmektedir.² Mısır'ın batı sınırından Atlas Okyanusu'na kadar hemen hemen bütün Kuzey Afrika'ya yayılmış kalabalık ve eski bir kavim olan Berberiler'i eski tarih ve coğrafyacılara çeşitli isimlerle ifade ederler.³ Bir çok rakip kabilelere ayrılan, bazen yabancılara karşı geçici bir süre birleşebilen bu küteller, yaşadıkları bölgede kudretli ve devamlı devletler kuramamışlardır.⁴

Berberî adı eski Yunan kaynaklarında "Barbaroi", Latin kaynaklarında ise "Barbari" (barbar) olarak geçmektedir. Romalılar Kuzey Afrika'yı işgalleri sırasında ciddi bir mukavemetle karşılaşmışlar, hakimiyetlerini ve medeniyetlerini kabul etmemekte direnen bölge halkına "Barbaros" demişlerdir. Sonraki dönemlerde Araplar bu bölgeye geldiklerinde Bizanslılardan duydukları Barbaros kelimesini "Berber" olarak telaffuz etmişlerdir.⁵

Berberilerin asılları ve anayurtları hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu hususta temel kaynaklarda doyurucu bilgiler oldukça azdır. Berberî dilinin aslı günümüz ilim dünyasında hâlâ tartışılmaktadır. Berberiler'in anayurtları hakkında üç farklı görüş öne sürülmüştür:

- a- Berberiler Kuzey Afrika'nın yerli halkıdır.
- b- Berberiler Kuzey Afrika'ya Doğu'dan gelmişlerdir.
- c- Berberiler'in anayurtları Ege bölgesidir.

Arap kaynaklarına göre Berberiler, Yemen'den veya Ken'an ülkesinden (Filistin ve Lübnan sahilleri) Hz.Davud'un Kral Câlût'u öldürmesinden sonra Kuzey Afrika'ya gidip yerleşmişlerdir. Tüm bu farklı malzeme karşısında çağdaş ilim adamları kesin bir hükme varamamaktadırlar.⁶

Berberiler'in Kuzey Afrika'da ne zaman ortaya çıktıkları veya buraya ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemekle beraber, bu olayın M.Ö. birinci bin yılın başlarında olduğu tahmin edilmektedir. Berberî kabileleri bir araya gelip önemli bir güç oluşturamadıkları için dışardan gelen istilalara karşı koyamamışlardır. Bunun sonucu olarak Milattan önce Kuzey Afrika sahillerinde sırasıyla

¹ Berberiler'in soyları, kabileleri, yerleştikleri bölgeleri, İslâm'dan önceki tarihleri, dilleri ve dini inançları hakkında geniş bilgi için bkz: Sâlih Muhammed Feyyâz Ebû Diyak, el-Vecîz fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs, İrbid, 1988, s.43-59; Ch. Pellat, "Berbers (History)", The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1986, vol: I, 1173-1174; G. Yver, "Berberiler", İslâm Ansiklopedisi (M.E.B), İstanbul, 1979, II, 525-530.

² Hakkı Dursun Yıldız, "Berberiler", D.İ.A, İstanbul, 1992, V, 478.

³ "Berberiler", Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1953, VI, 153.

⁴ G. Yver, a.g.m, İslâm Ansiklopedisi (M.E.B), II, 525.

⁵ Ch. Pellat, a.g.m, The Encyclopaedia of Islam, vol: I, 1173; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m, D.İ.A, V, 478.

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m, D.İ.A., V, 478-479.

Fenike kolonileri, Kartaca Devleti ve çeşitli Yunan kolonileri kurulmuştur.

M.Ö. III. yüzyılın ortalarından itibaren Kuzey Afrika'nın batı bölgelerinde Numidya Krallığı gibi bazı krallıklar ortaya çıkmıştır. Bu krallık Roma Cumhuriyeti'nin de desteğiyle günümüzdeki Cezâyir ve Tunus'ta yaşayan Berberiler'i egemenlikleri altına almıştır. Ancak bu devlet uzun ömürlü olmamış ve M.Ö. 46 yılında yıkılmıştır. Bundan sonra Roma, Kuzey Afrika'ya tamamen yerleşmeye başlamış ve bölge eyalet olarak Roma'ya bağlanmıştır. Berberiler üzerinde Roma egemenliği beş yüzyıl kadar devam etmiştir. M.S. V. yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan "Kavimler Göçü" sonucu Vandallar, İspanya üzerinden Kuzey Afrika'ya geçerek burasını bir yüzyıl boyunca egemenlikleri altına almışlardır.

M.S. 534 yılında Bizans İmparatoruna bağlı komutan Belisarios, birkaç aylık bir mücadeleden sonra Vandal Devletini yıkmıştır. Bizans Kuzey Afrikası'nın idarî merkezi Kartaca idi. Berberiler, Bizans hâkimiyetine karşı şiddetli bir şekilde karşı koymuşlardır. Berberî kabileleri ile Bizans kuvvetleri arasında uzun yıllar süren savaşlar olmuştur.⁷

İlk İslâm fetihlerinin başladığı dönemlerde Kuzey Afrika'nın kıyı kesimleri Kartaca merkez olmak üzere Bizans'ın hâkimiyetinde bulunuyordu. Hz.Ömer devrinde Mısır'ın fethiyle birlikte Kuzey Afrika'nın fethedilmesi ve İslâmlaşması sürecinin ilk adımı atılmış oldu. Daha sonra Hz.Osman dönemi ve özellikle Emevîler zamanında çeşitli halifeler döneminde gerçekleştirilen bir çok fetih sonucu Kuzey Afrika'nın tamamı fethedildi. Halife Velid b. Abdülmelik zamanında ise 92-95/711-714 yılları arasında İspanya (Endülüs) fethedildi.

I- Hicrî I. Yüzyılda Berberiler'le Siyasî, Askerî İlişkiler ve Berberiler'in İslâmlaşması

Kuzey Afrika bölgesindeki fetihlerin tamamlanması kısa bir süre içinde olmamış, yarım asrı aşan uzunca bir süreci kaplamıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminden başlayıp Velid b. Abdülmelik (halifeliği 86-96/705-715) dönemine kadar devam eden uzun ve yorucu askerî seferler sonucu bölgenin fethi tamamlanmıştır. Bu süre içinde Araplarla Berberiler arasında şiddetli savaşlar meydana gelmiş, iki unsur arasında siyasî ve askerî mücadeleler ön plana çıkmıştır.

Hz.Ömer'in hilâfeti zamanında 21/642 yılında Amr b. el-Âs tarafından Mısır'ın fethedilmesi Kuzey Afrika bölgesi fetihleri için ilk önemli olay olmuştur. Hz.Osman döneminde bölgedeki fetihleri 27/648 yılından itibaren Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh yürütmüştür. Bu komutan bölgede önemli fetihler gerçekleştirmiş ve bunu sonucunda önemli miktarda ganimet elde etmiştir.

Berberiler'in ana yurtları olan Kuzey Afrika bölgesine Emevîler döneminde çeşitli halifeler tarafından önemli kişiler vali olarak tayin edilmiştir. Muâviye b. Hudeyc, Ukbe b. Nâfi el-Fihri, Ebu'l-Muhâcir Dînar, Züheyr b. Kays el-Belevî, Hassân b. Nu'man el-Ğassânî ve Mûsâ b. Nusayr gibi valiler bu bölgede önemli

⁷ G. Yver, a.g.m, İslâm Ansiklopedisi (M.E.B), II, 525-526; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m, D.İ.A, V, 479.

fetihler yapmıştır. Bunlar arasında Ukbe b. Nâfi 50-55/670-675 ve 62-63/682-683 yılları arasında iki kez bu bölgede valilik görevi yapmış, çetin mücadeleler sonunda önemli fetihler gerçekleştirmiştir. Berberiler'in yaşadığı bazı bölgelere seferler düzenleyen Ukbe b.Nâfi, Luvâte, Müzâte, Merâkıye'nin bazı köylerini fethetmiştir. Ukbe ayrıca Berkâ ve Trablus'un güneyindeki bölgelere seferler düzenlemiştir. Daha sonra Mağrib bölgesi seferlerine başlayan Ukbe burada da önemli fetihler gerçekleştirmiştir. Bir taraftan fetihlere devam eden Ukbe, diğer taraftan da Kayrevân başta olmak üzere yeni şehirler kurmuştur.⁸

69-85/688-705 yılları arasında 16 yılı aşkın Kuzey Afrika'da valilik yapan Hassân b. Nu'man el-Ğassânî ise İfrıkıyye fetihlerini daha ileri noktalara götürmüş, Mağribu'l-Ednâ ile Mağribu'l-Evsat'taki bir çok bölgeyi fethetmiştir.⁹ Kartaca bölgesindeki Rumları mağlup ederek burasını ele geçirmiş, Berberî asıllı Kâhine ile uzun süren mücadeleler yapmış ve sonunda Kâhine'yi mağlup etmiştir. Müslüman ordularına yenilen Berberiler, Kâhine'nin öldürülmesinden sonra Hassan b. Nu'man'dan eman dilemişlerdir. Hassân, Berberiler'in 12.000 kişilik bir kuvvetle İslâm ordusuna katılmaları şartıyla kendilerine eman vermiştir. Berberiler'den bir grup, hem bu şartı kabul etmişler ve hem de Müslüman olduklarını ilan etmişlerdir. Hassân, 12.000 kişilik Berberî ordusunu ikiye ayırarak henüz İslâm hakimiyetini kabul etmeyen Berberiler üzerine göndermiştir. 82/701'de meydana gelen bu olaydan sonra İslâm'ı kabul eden bu Berberî grubu Müslüman kalarak İslâm ordusuna yardımcı olmuşlardır.¹⁰ Hassân b. Nu'man, tüm bu faaliyetlerinin yanısıra Tunus'ta yeni bir tersane kurarak¹¹ bölgedeki İslâm donanmasının temelini atmıştır.

Hassân b. Nu'man'dan sonra Kuzey Afrika valiliğine tayin edilen Mûsâ b. Nusayr,¹² Emevîler döneminde bu bölgeye tayin edilen en muktedir valikomutanlardan birisidir. Kuzey Afrika bölgesine Mûsâ b. Nusayr'dan önce on tane komutan tayin edilmiştir. Mûsâ'nın tayini bu bölgedeki fetih merhalelerinin en önemlilerinden birisidir. Bu merhale istikrar ve genişleme merhalesidir.¹³

Mûsâ b. Nusayr, kendisinden önceki vali Hassan b. Nu'man'ın azledilmesinden sonra bölgede isyana kalkışan bazı Berberî kabilelerine karşı harekete geçmiştir. Önce Zağvan bölgesini itaat altına alan Mûsâ, isyan eden diğer bölgeler üzerine kendi oğulları Abdurrahman, Abdullah ve Mervân'ı göndermiş-

⁸ Ukbe b.Nâfi'in fetihleri ve faaliyetleri hakkında fazla bilgi için bkz:İbn Abdülhakem, Futûhu Mısır ve Ahbâruhá, Kahire, 1991,s.194-197; Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri), çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s.326-329; Sâlih Muhammed Feyyâz Ebû Diyak, a.g.e,s.84-92, 93-100; Nadir Özkuyumcu, Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika (Basılmamış Doktora Tezi İstanbul, 1993), s.145-152, 155-161.

⁹ İbn Abdülhakem, a.g.e, s.183-203 ; Belâzurî, a.g.e, s.322-324 ; Hüseyin Mu'nis, Târihu'l-Müslimîn fi'l-Bahri'l-Mütevessit, 2. baskı, Kahire,1993, s.34 ; Şükrî Faysal, Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karîbi'l-Evvel, 6.baskı, Beyrut, 1982, s.177-178 ; Nadir Özkuyumcu, a.g.e, s.166-174.

¹⁰ Nadir Özkuyumcu, a.g.e, s.171-172.

¹¹ Sa'd Zağlûl, Târihu'l-Mağribi'l-Arabî, İskenderiyye, 1979, I, 231-234.

¹² Hakkında fazla bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr, Ankara, 2002.

¹³ Mevsûatu Târihi'l-Mağribi'l-Arabî, (Komisyon), Kahire, 1994, I, 135.

tir. Mûsâ b. Nusayr'ın oğulları gittikleri bölgeleri yeniden İslâm hâkimiyeti altına sokmuşlar, bir çok ganimet ve esirle geri dönmüşlerdir. Mûsâ'nın oğullarının kazandıkları fetihler sonucu binlerce esirle geri döndükleri nakledilmektedir. Mûsâ'nın valiliği sırasındaki fetihler sonucunda bölgede 300.000 esir ele geçirildiği ve bunun beytül mâle ait hisse olan humus'unun 60.000 olduğu ifade edilir.¹⁴ Elde edilen esirlerin sayısının oldukça abartılı olduğu kanaatindeyiz. Abartılı olmasına rağmen bu rivâyet, Mûsâ b. Nusayr'ın fetihlerde elde ettiği esirlerin sayısının çokluğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Mûsâ b. Nusayr daha sonra Mağribu'l-Evsat bölgesinde Hevâre, Zenâte, Kutâme vb. Berberî kabilelerinin yaşadığı Sicilmâse, Sanhâce, Secûma şehirlerini fetih hareketlerine girişmiştir.¹⁵ Bu arada Hevâre ve Zenâte'nin akıbetini gören Kutâme Berberîleri Mûsâ'ya gelerek anlaşma yapmışlardır. Mûsâ, Sicilmâse şehrine Berberîlerden birisini vali olarak tayin etmiş ve onların ileri gelenlerinden oluşan bir grubu rehin olarak almıştır.¹⁶

el-İmâme ve's-Siyâse'de nakledildiğine göre Mûsâ b. Nusayr, Sanhâce bölgesi ve çevresindeki Berberîlerin durumlarını araştırmak üzere casuslar göndermişti. Bu casuslar geri dönüp Sanhâce'nin fetih için uygun bir ortamda bulunduğunu, halkın gaflet içinde olduğunu haber verince Mûsâ, divan ehlinde 4000 kişi ve Berberîlerden 2000 kişi olmak üzere toplam 6000 kişilik ordu hazırladı. Mûsâ gece yarısı Sanhâce'ye ulaştı. Bu sırada Sanhâce halkının Müslümanların gelişini farkedemedikleri nakledilir. Yapılan savaş sonunda Sanhâce Berberîleri mağlup oldu. Ele geçirilen esir sayısı 100.000'e ulaştı. Ganimet olarak elde edilen deve, sığır, koyun, at, elbise sayılamayacak kadar çoktu. Bu fetihten sonra Mûsâ Kayrevan'a döndü.¹⁷

Sanhâce'nin fethi sonunda Müslüman askerler, Allah (cc)'ın Mûsâ b. Nusayr'a nasip ettiği fetihleri ve Müslümanlara isabet eden ganimetleri işitince batıya doğru sefere çıkmaya isteklendiler. Bunun üzerine fetih hareketine girişen Mûsâ şiddetli bir savaştan sonra düşmanlarını mağlup etmeyi başardı. Ganimet olarak elde edilen esirlerin sayısı 60.000'e kadar ulaştı.¹⁸ Böylece Mağribu'l-Evsat bölgesindeki kalabalık ve güçlü bir Berberî topluluğu olan Sanhâce Berberîlerinin bulunduğu bölgenin fethedilmesi, çevredeki diğer muntıkaların fethedilmesi için önemli bir basamak olmuştur. Daha sonra Kayrevan'a dönen Mûsâ böylece Mağribu'l-Evsat'ın tamamını İslâm hâkimiyeti altına almış oldu.

Berberîlerin bir kısmı Araplardan çekinerek Mağrib'in uç noktalarına kaçmışlardı. Mûsâ b. Nusayr hem bu kaçan Berberîleri takip etmek, hem de Mağribu'l-Aksâ bölgesini İslâm hâkimiyeti altına almak için 87/706 yılında harekete geçti. Öncelikle oğlu Mervân b. Mûsâ'yı Süsu'l-Aksâ üzerine gönderdi.

¹⁴ el-İmâme ve's-Siyâse, (İbn Kuteybe'ye nispet edilir), thk: Halil el-Mansûr, Beyrut, 1997, s.229 ; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut, 1965, IV, 540 ; İbn İzâri, el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib, thk: G.S.Colin-E.Levi Provençal, Beyrut,1983, I, 40 ; Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb, thk: Hüseyin Nassâr, Kahire, 1983, XXIV, 39 ; İbn Haldûn, Târîhu İbn Haldûn, thk: Halil Şehâde, 2.baskı, Beyrut, 1988, V, 239.

¹⁵ Nadir Özkuyumcu, a.g.e, s.181.

¹⁶ el-İmâme ve's-Siyâse, s.231 ; İbn İzâri, a.g.e, I, 41.

¹⁷ el-İmâme ve's-Siyâse, s.231-232.

¹⁸ el-İmâme ve's-Siyâse, s.232.

Mervân b. Mûsâ divan ehlinde 5.000 kişiyle yola çıktı. Mervân ordusundaki askerlerin düşmanla savaşmak için acele ettiklerini hissetti. Gerçekten de Sûs melikiyle karşılaşınca iki ordu şiddetli bir savaşa tutuştu. Savaş sonunda Mezdâne el-Esvârî mağlup oldu ve Sûsu'l-Aksâ fethedildi. Bu fetihle ele geçen esir sayısı 40.000'e ulaştı.¹⁹ Mûsâ b. Nusayr'ın, Mağrib bölgesinde askerî seferlere katılan ordusunda toplam 27.000 asker mevcuttu. Bunların 12.000 tanesi ise Berberî idi.

Mûsâ b. Nusayr, Mağrib bölgesinde sadece fetihlerle yetinmemiş, ele geçirdiği bölgelerin İslâmlaşması için de çaba sarfetmiştir. Berberîler'in İslâmlaşmasını temin etmek için çeşitli bölgelere tebliğciler gönderen Mûsâ, Müslüman olan Berberîler'e Kur'an ve fıkıh öğretilmesini emretmiştir. Mûsâ, Berberî asıllı azatlısı ve Tanca valisi olan Târık b. Ziyâd'ın yanına askerlerin yanısıra Berberîler'e İslâm dinini, Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm fıkıhını öğretecek âlimler bırakmıştır.²⁰ Bu uygulama Berberîlerin İslâmlaşma süreci açısından önemli bir adımdır. Tüm bunların yanısıra Belâzurî,²¹ Mûsâ'nın İslâm dinini kabul eden Berberîler'in zekatını toplamak üzere Mağrib'de bir âmil bıraktığını nakletmektedir. Gerçekleştirdiği önemli fetihlerle hem İslâm topraklarını genişleten, hem de Berberîler'in İslâmlaşması faaliyetine önem veren Mûsâ b. Nusayr bu yönüyle de dikkatleri üzerine çekmektedir.

Emir Şekib Arslan, Mûsâ b. Nusayr'ın kişiliğiyle ilgili yaptığı bir değerlendirmede şunları söylemektedir: "Mûsâ b. Nusayr, sadece İslâm kahramanlarının en büyüklerinden birisi değil, aynı zamanda dünya çapında büyük bir komutandır. Şiddetli bir şekilde savaşan ve isyana kalkıştıklarında bunu bastırmanın çok zor olduğu Berberîler'i itaat altına almayı başarmış olması Mûsâ'ya yeter. O, on iki defa İslâm dininden dönen Berberîler'i İslâm itaatine almıştır..."²² Berberîler daha önce İslâm dinini kabul etmelerine rağmen defalarca bölgedeki İslâm siyasi hakimiyetinden çıkmışlardır. Bu konuda İbn Haldûn, İbn Ebi Zeyd'in şu sözünü nakleder: "Batı Afrika'da Berberîler 12 defa mürted oldular. Berberîler arasında İslâm dini ancak Mûsâ b. Nusayr zamanında ve ondan sonra tam olarak yerleşti."²³ Berberîler Kuzey Afrika valisi Ukbe b. Nâfi zamanından itibaren yavaş yavaş İslâmlaşmaya başladılar. Ancak Mûsâ b. Nusayr'ın valiliğine kadar zaman zaman isyanlara kalkışarak İslâm hakimiyetinden çıkmışlardır. İbn Haldûn'un sözünü ettiği mürtedliği İslâm'dan dönme yerine bölgedeki İslâm siyasi hakimiyetinden ayrılmaya değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Berberîler'in İslâmlaşmasının sebat bulması Mûsâ b. Nusayr'ın valiliği sırasındaki önemli olaylardan birisidir. Bu dönemde artık Berberîler'in büyük çoğunluğu İslâm devletinin tebaası olarak siyasi ve askerî olaylarda yer almaya başladılar. İslâmiyet'le birlikte Arap kültürü de bu bölgede yayılmaya başladı. Kur'an dilinin Arapça olması ve Arap kültürünün kendi kültürlerinden üstün

¹⁹ el-İmâme ve's-Siyâse, s.235 ; İbnü'l-Esir, a.g.e, IV, 540.

²⁰ İbnü'l-Esir, a.g.e, IV, 540 ; İbn İzârî, a.g.e, I, 42 ; İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, thk: İhsan Abbas, Beyrut, 1977, V, 320.

²¹ Belâzurî, a.g.e, s.330.

²² Emir Şekib Arslan, Târîhu Ğazavâti'l-Arab fî Fransa ve Sivisra ve İtalya ve Cezâiri'l-Bahri'l-Mütevessit, Beyrut, tsz, s.41.

²³ İbn Haldûn, a.g.e, VI, 135.

olması Berberiler'in Araplaşmasındaki en önemli faktörlerden birisidir.²⁴ İslâm dininin din ve inanç olarak öteki dinlere ve özellikle Afrika'da ötedenberi yayılmak için pek çok faaliyetler gösteren Hristiyanlığa olan üstünlüğü birinci etkindir. Tevhid inancının akla uygun, anlaşılması kolay ve sağlam oluşu da önemlidir. Öte yandan Müslüman alimler ve da'vetçilerin Afrika'nın en ücra köşelerine kadar giderek en ilkel kabilelere ulaşmaları da önemli etkenlerden birisidir.²⁵

Emevî halifesi Süleyman b. Abdümelik (96-99/714-717), Mûsâ b. Nusayr'dan sonra Muhammed b. Yezîd el-Kureşî'yi bu bölgeye tayin etti. 3 yıl süren valiliği (97-99/715-717) esnasında ılımlı siyaseti sonucu Endülüs'te huzur ortamı oluşmuştur. Müslüman olan Berberiler'i Araplar'la eşit tutmuş, ganimetlerden eşit pay dağıtmıştır.²⁶

Ömer b. Abdülazîz'in hilâfetinde İfrîkiyye'ye İsmail b. Ubeydullah b. Ebî'l-Muhâcir tayin edilmiştir. Bu vali, halifenin âdil uygulamalarını bölgeye yansıtmış ve zimmilere iyi davranmıştır. İbn Abdülhakem'in beyânına göre bu valinin idaresinde Berberiler'in hepsi İslâm'ı kabul etmiştir.²⁷ Halife Ömer, Berberiler arasında İslâm'ı yaymak için Tâbiün'dan birçok İslâm âlimini bu bölgeye göndermiş²⁸ ve bunları tebliğ vazifesiyle görevlendirmiştir. Daha önce bu uygulamayı Velîd b. Abdümelik dönemindeki bu bölgenin valisi olan Mûsâ b. Nusayr gerçekleştirmiştir.

Ömer b. Abdülazîz'den sonra halife olan Yezîd b. Abdümelik (101-105/720-724) döneminde Kuzey Afrika'da yaşayan Berberiler arasında da çeşitli hoşnutsuzluklar yaşanmıştır. Bu dönemde İfrîkiyye valiliğine tayin edilen Yezîd b. Ebî Müslim, Berberiler'e karşı daha önceki uygulamaların aksine kötü icraatlarda bulunmuş, Müslüman olan Berberiler'den cizye ve harac vergisi almıştır.²⁹ Yine Berberiler'den oluşan muhafız birliğinin ellerine damga vurdurmuştur.³⁰ Bu kötü icraatlar Berberiler'i hoşnutsuz etmiş ve sonuçta 102/720-721'de vali Yezîd b. Ebî Müslim'i öldürmüşler, onun yerine Sicilya seferinde bulunan Muhammed b. Evs'i valiliğe tayin etmişlerdi.³¹

Kaynakların ifadesine göre aslında Berberiler iyi Müslüman ve gayretli mücahid idiler. İslâm davası için Kuzey Afrika ve İspanya'da şevkle savaşmışlardır.³² Ancak Berberiler, Arap vali ve memurlar tarafından II. Ömer öldükten sonra bir çok noktadan olumsuz uygulamalara ma'ruz kalmalarına hiddet gösteriyorlardı. Sırf Arap kökenli olmadıkları için daha çok vergi ödemeleri

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m, D.İ.A, V, 481.

²⁵ Ünver Günay, "Zenci Afrika'da İslâmiyet'in Yayılışının Temel Etkenleri", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 1980, sayı: 4, s.105.

²⁶ İbn İzarî, a.g.e, I, 47.

²⁷ İbn Abdülhakem, a.g.e, s.213.

²⁸ Bu âlimlerin isimleri için bkz.: Nadir Özkuyumcu, a.g.e, s.192.

²⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e, V,101.

³⁰ İbn Abdülhakem, a.g.e, s.214.

³¹ İbn Abdülhakem, a.g.e, s.214-215.

³² Muhammed Abdülhâyy Şa ban, Sadrü'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye (600-750), Beyrut, 1987, s.167.

isteniyordu.³³ Bu durum da onların Emevî idarecilerine karşı kızgınlıklarına yol açıyordu. İşte ana hatlarıyla Hicrî birinci yüzyılda Berberiler'le siyasî, askerî ilişkilerin genel durumu ve Berberiler'in İslâmlaşması bu şekilde gerçekleşmiştir.

II- Kuzey Afrika Fetihlerinde Berberiler'in Rolü:

Kuzey Afrika bölgesi fetihlerinde İslâm ordusunda sadece Arap askerler değil, zamanla yoğun bir şekilde Berberiler de bulunuyordu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hassan b. Nu'man'ın valiliği sırasında Müslüman ordularına yenilen Berberiler, Hassan'dan eman dilemişler ve bunun üzerine Hassan onların 12.000 kişilik bir kuvvetle İslâm ordusuna katılmaları şartıyla eman vermiştir. Berberiler'den bir grup, bu şartı kabul ederek Müslüman olduklarını ilan etmişlerdir. Hassan, 12.000 kişilik Berberî ordusunu ikiye ayırarak henüz İslâm hakimiyetini kabul etmeyen Berberiler üzerine göndermiştir. 82/701'de meydana gelen bu olaydan sonra bu Berberiler Müslüman olarak kalmışlar ve İslâm ordusuna yardımcı olmuşlardır.³⁴

Hassan b. Nu'man'dan sonra valiliğe tayin edilen Mûsâ b. Nusayr, ordusunda daha çok miktarda Berberiler'e yer vermiştir. Her ne kadar Mûsâ'nın ordusunun ana unsurunu da Arap asıllı askerler oluşturuyorsa da, önemli sayıda Berberî de orduda yer almıştır. el-İmâme ve's-Siyâse adlı eserde nakledildiğine göre Mûsâ b. Nusayr, Sanhâce bölgesinin fethi sırasında dîvan ehlinde 4000 kişi ve Berberilerden 2000 kişi olmak üzere toplam 6000 kişilik ordu hazırlamıştır. Yapılan savaş sonunda Sanhâce Berberileri mağlup olmuş ve ele geçirilen esir sayısı 100.000'e ulaşmıştır. Ganimet olarak elde edilen deve, sığır, koyun, at, elbise ise sayılamayacak kadar çoktu.³⁵

Mûsâ b. Nusayr'ın ordusunda Afrikalı, Berberî ve Rumlardan İslâm'ı kabul etmiş olanlar vardı. Mûsâ b. Nusayr'ın, Mağrib bölgesinde askerî seferlere katılan ordusunda toplam 27.000 asker mevcuttu. Bunların 12.000 tanesi ise Berberî idi. Özellikle Berberiler hem karada, hem de denizde yapılan savaşlar sırasında Müslümanlara önemli ölçüde destek oluyorlardı. Mağribu'l-Aksâ bölgesindeki fetihlerde Mûsâ b. Nusayr'ın azatlısı olan Berberî asıllı Târık b. Ziyâd³⁶ öncü birliklerin komutanı olarak görev yapıyordu. Daha sonraki yıllarda Endülü'sün fethi sırasında isminden sıkça bahsettirecek olan Târık b. Ziyâd, Mağribu'l-Aksâ bölgesinde de faydalı hizmetlerde bulundu ve Mûsâ b. Nusayr'a yardımcı oldu.

Nakledildiğine göre Mûsâ b. Nusayr, Mağrib bölgesinin batı ucunda bulunan Tanca şehri ve civarına sefer düzenleyerek Berberiler'in başkenti durumunda olan Tanca şehrini kuşattı. Bu önemli şehri 89/708 yılında fethetti. Mûsâ, Tanca'da Müslümanlar için yeni bir şehrin temelini attı.³⁷

³³ Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sükûtu, çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1963, s.162; H. U. Râhman, İslâm Tarihi Kronolojisi, 570-1000, çev: Abidin Büyükköse, İstanbul, 1995, s.151.

³⁴ Nadir Özkuyumcu, a.g.e, s.171-172.

³⁵ el-İmâme ve's-Siyâse, s.231-232.

³⁶ Târık b. Ziyâd hakkında fazla bilgi için bkz: Himyerî, er-Ravdu'l-Mî'târ fî Haberi'l-Aktâr, 2.baskı, Beyrut, 1984, s.35 ; Makkarî, Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb, thk: Yûsuf eş-Şeyh el-Bukâi, Beyrut, 1986, I, 254 ; Salih Kaymakçı, Târık b. Ziyâd Hayatı ve Şahsiyeti (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2000, s.12-19 vd...

³⁷ Belâzurî, a.g.e, s.330 ; Ahbâru Mecmû'a, (Müellifi meçhul), thk: İbrahim el-Ebyârî, Beyrut, 1981, *Dîpnot devamı* →

Mûsâ b. Nusayr, Tanca valiliğine azatlısı Berberî asıllı Târık b. Ziyâd'ı tayin etti. O'nun yanına 17.000 Arap ve 12.000 Berberî asker bıraktı. Mûsâ b. Nusayr, Mağribu'l-Aksâ bölgesini, bu bölgede daha önce fethedilmediği nakledilen Sûsu'l-Aksâ ve Tanca şehirlerini fethettikten sonra Târık b. Ziyâd'ı Tanca'da vali olarak bırakmış ve kendisi Kayrevan'a doğru yola çıkmıştır. Böylece bölgedeki Berberiler Mûsâ b. Nusayr ile anlaşmaktan başka çarelerinin olmadığını anladılar ve barış anlaşması yaptılar. Mûsâ, Târık b. Ziyâd'ın yanında askerlerin yanısıra Berberilere İslâm dinini, Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm fıkhnını öğretecek âlimler bıraktı.³⁸ Bu uygulama daha önce de belirttiğimiz gibi Berberilerin İslâmlaşma süreci açısından önemli bir adımdır.

Böylece Berberiler, başlangıçta Kuzey Afrika'da Müslüman ordularına karşı şiddetli bir mukavemet göstererek onlarla savaşmışlar, İslâm itaatine girdikten sonra bile defalarca isyana kalkışmışlardır. Ancak daha sonra Hassan b. Nu'man ve Mûsâ b. Nusayr'ın valiliği sırasında önemli bir kısmı İslâm dinini kabul ederek Müslüman olmuşlardır. Bundan sonra da İslâm ordusunun içinde yer almaya başlayarak henüz İslâm hakimiyetine girmemiş bölge halkına karşı canla başla savaşmışlardır. İslâm dinini kabul eden Berberiler, Kuzey Afrika'da İslâm hakimiyetinin sağlanabilmesi için Müslüman olmayan ırkdaşları ile savaşmaktan çekinmemişlerdir. Öte yandan Emevî vali ve komutanları önceleri kendilerine karşı çetin bir şekilde karşı koyan Berberiler'i, İslâm'ı kabul ettikten sonra ordularında asker olarak görevlendirmişlerdir. Böylece onlar, Berberiler'in savaştaki dayanma güçleri ve şiddetli savaşma yeteneklerinden yararlanmışlardır.

III- Endülüs'teki Fetihlerde Berberiler'in Rolü

Mağrib fetihlerini tamamlayan ve İslâm devletinin Kuzey Afrika'daki kara sınırlarını Atlas Okyanusu kıyılarına kadar ulaştıran Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'ün fethi için uygun şartların oluştuğu kanaatine ulaştıca bu fikrini halife Velid b. Abdümelik'e bir mektup yazarak bildirmiştir. Halife Velid, Mûsâ'ya gönderdiği mektupta Müslümanları denizin tehlikelerinden koruması gerektiğini ve Endülüs'ün durumunu öğrenmek için bir keşif birliği göndermesini tavsiye etmiştir. Fetih öncesi sefere gidilecek bölgeye fizibilite yapmak için bir seriyenin gönderilmesi âdeti Emevîler döneminde Kuzey Afrika bölgesi fetihlerinde bir gelenek haline gelmişti.³⁹ Mûsâ b. Nusayr, halife Velid'e yazdığı ikinci mektupta geçilecek yerin açık deniz olmadığını ve bir boğaz olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Velid: "Öyleyse bir deneme seriyesi gönder!"⁴⁰ diyerek fetih için şartlı bir izin vermiş oldu.

Mûsâ b. Nusayr, H.91 yılı Ramazan ayında (Temmuz 710) Endülüs'ü fetih projesinin ilk adımı olarak Tarîf b. Mâlik⁴¹ adlı Berberî komutanı 400 piyade ve

→ →
s.14-15.

³⁸ İbnü'l-Esir, a.g.e, IV, 540 ; İbn İzâri, a.g.e, I, 42 ; İbn Hallikân, a.g.e, V, 320.

³⁹ Ahbâru Mecmû'a, s.16 ; Münâ Hasan Mahmud, el-Müslimün fi'l-Endelüs ve Alâkatuhum bi'l-Frenc, Kahire, 1986, s.8.

⁴⁰ Ahbâru Mecmû'a, s.16.

⁴¹ Hakkında bilgi için bkz: Ahbâru Mecmû'a, s.16 ; Mahmut Şit Hattab, "Kâdetu Fethi'l-Endelüs fi Merhaleti İstismâri'l-Fevz", Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmi'l-İrâki, Bağdat, 1990, C:LX, 2.cüz, s.66-68 ; E.Levi Provençal, "Tarîf", İslâm Ansiklopedisi (M.E.B), İstanbul, 1993, XI, 776 ;

100 süvariden meydana gelen bir birliğin başında Endülüs'e gönderdi. Bu birliği oluşturan askerlerin büyük çoğunluğu Berberî asıllı idi. Tarif b. Mâlik, dört gemiyle İspanya'nın güney kıyılarındaki bir adaya sefer düzenledi. Sonradan "Cezîretü Tarif (Tarîfa)" diye adlandırılan bu adayı fethetti. Tarif bu seferden bol miktarda esir ve ganimetle geri döndü.⁴²

Tarif b. Mâlik'in İspanya'nın güney kıyılarına yaptığı bu ilk deniz seferinin başarılı olması, bundan sonra seferlerin cesaretle yapılmasına önderlik etmiştir. Endülüs'ün fethini gerçekleştirecek olan Târık b. Ziyâd ve Musâ b. Nusayr'ın fetih projeleri açısından da teşvik edici bir unsur olmuştur. Tarif'in bu seferdeki başarısı Müslümanların Endülüs'ü fethetme konusunda acele etmelerini de sağlamıştır.

Musâ b. Nusayr, daha sonra azatlısı ve Tanca valisi olan Berberî asıllı Târık b. Ziyâd'ı Endülüs'e gidecek orduya komutan olarak tayin etti. Târık'ın, öncü kuvvetler komutanı olduğu da bildirilir. 92/711 yılında Endülüs'e geçen 7000 kişilik bu ordunun büyük çoğunluğu Tarif b. Mâlik seriyesinde olduğu gibi Berberî asıllı idi. Târık'ın ordusunda sadece 300 civarında Arap askeri bulunuyordu.⁴³ Hem savaşlarda çetin bir şekilde mücadele etmeleri, hem de Târık b. Ziyâd'ın daha önceden emrinde bulunan askerlerin pek çoğunun Berberî asıllı olması sebebiyle Endülüs'ün fethi için gönderilen ilk orduda Berberîlerin sayısı çok fazlaydı.⁴⁴ Târık'ın ordusundaki askerlerin sayısı ile ilgili bazı tarihçiler rakam vermezken, İbn Hallikân ise Târık'ın ordusunda 12.000 Berberî süvari bulunduğunu ifade eder.⁴⁵ Halbuki Târık'ın Endülüs'e giden ilk ordusu 7.000 kişiden oluşuyordu. Endülüs'e ulaştıktan sonra Vizigot kralı Rodrigo'nun üzerine kalabalık bir orduyla geldiğini haber aldıktan sonra Musâ b. Nusayr'dan yardım isteyince Musâ, derhal 5.000 kişilik bir ordu daha göndermişti. Böylece toplam sayı 12.000 askere ulaşmış oldu.

Endülüs'te fetihlere devam eden Târık b. Ziyâd'a yardım etmek, fetihleri tamamlamak ve bazı idarî düzenlemeler yapmak amacıyla 93/712 yılında Musâ b. Nusayr Endülüs'e gitti. Musâ'nın Endülüs'e giden ordusunun sayısı 18.000 kişi idi. Bu ordunun çoğunluğu Târık'ın ordusunun aksine Yemenî ve Kayşî Arap kabilelerine mensup askerlerden oluşuyordu. Bu orduda Tâbiînden ve Arapların ileri gelenlerinden kimseler mevcuttu.⁴⁶ Musâ, Endülüs'teki İslâm ordusunun taze kuvvete ihtiyaç duyduğunu bildiği için büyük bir ordu hazırlamıştı. Târık b. Ziyâd komutasında gönderilen ilk ordunun aksine çoğunluğu Arap asıllılardan oluşan bu orduda Berberîlerin yanısıra ismi Müneyzir el-İfrîkî olan bir Sahâbî de vardı. Ayrıca başta Musâ b. Nusayr olmak üzere Tabiûn'dan birkaç kişi de orduda yer almıştı.⁴⁷ Endülüs'e fetih için 92/711 yılında giden ilk orduda Berberî asıllı askerler çoğunlukta iken, Musâ b. Nusayr'ın ordusunda ise Araplar

→ →

S.Muhammed İmâmuddin, Endülüs Siyâsi Tarihi, çev: Yusuf Yazar, Ankara, 1990, s.29.

⁴² Ahbâru Mecmû'a, s.17 ; Nüveyrî, a.g.e, XXIV, 45 ; Makkarî, a.g.e, I, 219.

⁴³ Ahbâru Mecmû'a, s.17 ; Makkarî, a.g.e, I, 231.

⁴⁴ Abdullah Enis et-Tabba', İbnü'l-Kütiyye'nin Târîhu'l-İftitâhi'l-Endelüs adlı eserine Medhal, Beyrut, 1994, s.10-11.

⁴⁵ İbn Hallikân, a.g.e, V, 320.

⁴⁶ Hüseyin Mu'nis, Fecru'l-Endelüs, Cidde, 1985, s.90.

⁴⁷ Ali Abdurrahman el-Haccî, et-Târîhu'l-Endelüsî, 5.baskı, Dimeşk, 1997, s.71.

çoğunluktaydı.

Komutanı Berberî asıllı olan Târık b. Ziyad'ın ordusunun çoğunluğu ve ana unsurunun Berberî askerlerinden oluşmasına karşılık, komutanı Arap asıllı olan Mûsâ b. Nusayr ordusunun çoğunluğunun Arap askerlerinden oluşmasını doğal karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Endülüs gibi önemli ve stratejik bir ülkenin fethine gönderilen ordunun oluşumunda komutan-asker uyumu, ordunun iç düzeninin sağlanması, Arap-Mevâlî (Berberî) unsurların karışık bir şekilde yer aldığı orduda bazı iç çekişmelerin yaşanabileceği endişesi vb. faktörlerin dikkate alındığını düşünmek mümkündür. Berberiler, hem Târık b. Ziyad, hem de daha sonra Mûsâ b. Nusayr'ın ordusunda bulunan Arap askerlerle birlikte Endülüs'ün fethedilmesi ve burada çıkan isyanların bastırılmasında şevkle savaşmışlardır.

Endülüs'ün fethinden sonra İspanya'ya Kuzey Afrika'dan gönüllü bir Berberî göçü başlamıştır. Nitekim fetih sonrası Endülüs'ün sosyal hayatında Araplar'ın yanısıra Berberiler de önemli sayıda yer almışlardır. Fetih sonrası Endülüs toplumunun sosyal tabakalarından birisini Araplarla birlikte Berberiler oluşturmuştur.⁴⁸ Berberiler İspanya'da kalıcı olarak kalmayı düşünmemişlerse de en azından ganimetlerden kendilerine düşecek paylardan zengin olabileceklerini düşünmüşlerdir.⁴⁹

Berberiler, İspanya'ya giden fetih ordusunun ana unsurunu oluşturmalarına ve Araplardan daha az tahammüllü ve cesur olmalarına⁵⁰ rağmen fetih sonrası ganimet ve toprak taksimatında bazı problemler yaşamışlardır. Fetihler sonrası Kuzey Afrika ve Endülüs'e yerleşen Araplar, İspanya'ya ilk fâtiler olarak giren Berberiler'e devlet yönetiminde gerekli yer vermemiş, ganimet dağıtımında kendilerine verimli ovaları ayırırken Berberilere verimli olmayan arazileri vermişlerdir.⁵¹ Bu durum Berberiler'in hoşnutsuzluğuna yol açmış, ileriki dönemlerde Endülüs'ün iç huzurunu bozan bazı çekişmeler ve isyanların temel sebeplerinden birisini oluşturmuştur.

Emevî hanedanının takip ettiği ırkçı ve Arapçı politika sebebiyle mevâlî unsurlardan İslâm'ı kabul edenlerden bile cizye alınması, onlara devlet kademelelerinde görev verilmemesi ve adeta ikinci sınıf tebaa muamelesi görmesi, doğuda İranlılar ve Türkler, batıda Berberiler arasında Emevî idaresine karşı kızgınlıkların doğmasına ve bazı ayaklanmaların çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁵² G.Yver'e göre Araplar ile Berberiler arasındaki dostluğun uzun sürmemesinin sebebi, Berberiler'in yaptıkları hizmetin karşılığını tam olarak görmemeleri ve Müslüman oldukları halde eşit muamele edilmediğinden şikâyetçi olmalarıdır.⁵³

⁴⁸ Bkz: Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi, Ankara, 1997, s.2-8.

⁴⁹ Halil Esâmine, "Emevîler Döneminde Arapların İskanı", çev: Nuh Arslantaş, Öneri (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi), sayı: 12, cilt: 2, Haziran 1999, s.277.

⁵⁰ S.Muhammed İmâmuddin, a.g.e, s.38.

⁵¹ Seyyid Abdülaziz Sâlim, Târîhu'l-Müslimin ve Asârühüm fi'l-Endelüs mine'l-Fethi'l-'Arabî hattâ Sükûti'l-Hilâfeti bi Kurtuba, Beyrut, 1988, s.120 ;S.Muhammed İmâmuddin, a.g.e, s.55-56; Halil Esâmine, a.g.m, Öneri, s.277.

⁵² Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m, D.İ.A, V, 481.

⁵³ G. Yver, a.g.m, İslâm Ansiklopedisi (MEB), II, 526.

SONUÇ

İslâm tarihinin ilk yüzyılında gerçekleştirilen çok sayıdaki fetihler sonucu Müslümanların hakimiyetleri altına aldıkları bölgeler çoğalarak İslâm coğrafyası genişlemiştir.

Özellikle Emeviler döneminde işbaşına gelen Muâviye b. Ebî Süfyan, Abdümelik b. Mervân, Velid b. Abdümelik ve Hişâm b. Abdümelik gibi önemli Emevî halifeleri zamanında devletin doğu cephesinde, Akdeniz'de, Kuzey Afrika ve Endülüs'te, Bizans topraklarında yeni bölge ve şehirler fethedilmiştir. Hicrî 90'lı yıllarda devletin batısında yer alan Kuzey Afrika'nın tamamı fethedilmiş ve İslâm orduları karadan Atlas Okyanusu kıyılarına ulaşmışlardır. Bu durumun hem ilk dönem İslâm tarihindeki fetih siyaseti açısından, hem de İspanya (Endülüs) gibi çok önemli bir coğrafi konuma sahip ve stratejik bir ülkenin fethedilmesine basamak teşkil etmesi bakımından önemli bir gelişme olduğu kanaatindeyiz.

Gerek Kuzey Afrika, gerek Endülüs'teki fetihlerde İslâm ordusunda Arap asıllı asker ve komutanların yanısıra önemli miktarda Berberî unsuru mevcuttur. Berberîler, Emevîler'in kuruluş dönemlerinde Kuzey Afrika'da Müslüman ordularına karşı şiddetli bir mukavemet göstermişlerdir. İslâm hakimiyetine girdikten sonra defalarca isyan ederek İslâm siyasi hakimiyetinden çıkmışlardır. Ancak daha sonra özellikle Mûsâ b. Nusayr'ın Kuzey Afrika valiliği sırasında Berberîler'in önemli bir kısmı İslâm dinini kabul ederek Müslüman olmuşlardır.

Berberîler'in İslâmlaşmasında çeşitli etkenlerin yanısıra Kur'an dilinin Arapça olması ve Arap kültürünün kendi kültürlerinden üstün olması önemlidir. İslâm dininin din ve inanç olarak öteki dinlere ve özellikle Afrika'da ötedenberi yayılma çabasındaki Hristiyanlığa olan üstünlüğü, tevhid inancının akla uygun, anlaşılması kolay ve sağlam oluşu, Müslüman alimler ve davetçilerin Afrika'nın en ücra köşelerine kadar giderek en ilkel kabilelere ulaşmaları da önemli etkenlerdendir. Bu hususta Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr'ın, bölgede yaşayan Berberîler'e Arapça, Kur'an, Sünnet ve fıkıh öğretmek üzere birçok muallim görevlendirmesi dikkat çekmektedir. Daha sonra Ömer b. Abdülaziz döneminde de Berberîler arasında İslâm'ı yaymak için Tâbiün'dan birçok İslâm âliminin bu bölgeye gönderildiği ve bunları tebliğ vazifesiyle görevlendirildiği bilinmektedir.

Berberîler'in çoğunluğu İslâm'ı kabul ettikten sonra İslâm ordusunun içinde önceleri asker, daha sonraları ise hem asker, hem de komutan olarak (Tarîf b. Mâlik, Târık b. Ziyâd gibi) yer almaya başlayarak Kuzey Afrika'da henüz İslâm hakimiyetine girmemiş bölge halkına karşı canla başla savaşmışlardır. İslâm dinini kabul eden Berberîler, Mağrib bölgesinde İslâm hakimiyetinin sağlanabilmesi için Müslüman olmayan ırkdaşları ile savaşmışlardır. Endülüs'ün fethi için ilk defa gönderilen Tarîf b. Mâlik seriyyesinin komutanı ve askerlerinin büyük çoğunluğu Berberîler'den oluşuyordu. Aynı şekilde 92/711 yılında Mûsâ b. Nusayr tarafında Endülüs'ün fethi için gönderilen ordunun komutanı Târık b. Ziyâd Berberî asıllı idi. Târık'ın 7.000 kişilik ordusunun büyük çoğunluğu da Berberî idi. Târık'ın ordusunda sadece 300 civarında Arap askeri bulunduğu bilinmektedir.

Berberîler, hem Kuzey Afrika'da, hem de Endülüs'ün fetih sürecinde Arap-

larla birlikte fetih ordusunda yer almışlar ve canla başla savaşmışlardır. Emevî vali ve komutanlar, önceleri kendilerine karşı sert bir şekilde karşı koyan Berberiler'i, İslâm'ı kabul ettikten sonra ordularında asker olarak görevlendirmişlerdir. Böylece onlar, Berberiler'in savaştaki sebat ve dayanma güçleriyle şiddetli savaşıma yeteneklerinden yararlanmışlardır.

Tüm bunlara rağmen Endülüs'ün fethi sonrası ganimet ve toprak taksimatı Berberiler açısından arzu edilen şekilde gerçekleşmemiştir. Fetihler sonrası Kuzey Afrika ve Endülüs'e yerleşen Araplar, bazı istisnalar dışında Emevîler dönemindeki geleneksel hale gelen mevâlî politikası gereği İspanya'ya ilk fâtipler olarak giren Berberiler'e devlet yönetiminde gerekli itibarı göstermemiş, ganimet dağıtımında kendilerine verimli ovaları ayırırken Berberiler'e verimli olmayan arazileri vermişlerdir. Bu durum Berberiler'in hoşnutsuzluğuna yol açmış, ileriki dönemlerde Endülüs'ün iç huzurunu bozan bazı çekişmeler ve isyanların temel sebeplerinden birisini oluşturmuştur.

Berberiler'in şikâyetçi oldukları noktalar daha çok dinî, siyâsî ve iktisâdî alanlarda yoğunlaşmaktadır. Onlar, Araplar'la her konuda eşitlik istemekte, valilerin ganimet ve vergi politikalarındaki haksız uygulamalarına tepki göstererek bunların Kur'an ve Sünnet'te olmadığını dile getirmektedirler. Berberiler'le ilişkiler konusunda daha çok dinî ve siyâsî ilişkilerden sözedilirken iktisâdî faktörler genelde göz ardı edilmektedir. Hicrî II. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika ve Endülüs'te çeşitli Berberî isyanlarının ortaya çıkmasında diğer bazı etkenlerin yanında ekonomik problemler de önemli rol oynamıştır.